

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ОСТРОГРАДСЬКОГО

**УКРАЇНСЬКИЙ
КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ:
ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Монографія

За загальною редакцією
професора *В. Л. Скрипника*

Харків
«Право»
2023

Колектив авторів:

Л. Т. Рябовол (розділ I); *Є. Є. Лашко, Л. О. Васечко, А. О. Уманська* (розділ II); *В. Д. Шаповал, І. О. Таран* (розділ III); *О. В. Марцеляк* (розділ IV); *Н. С. Юзікова* (розділ V); *А. Й. Француз, А. С. Шевченко, М. В. Григорчук* (розділ VI); *Ю. О. Заїка, В. Л. Скрипник* (розділ VII); *Т. Б. Поясок* (вітальне слово); *В. Л. Скрипник* (вступне слово, загальне редагування)

Рецензенти:

Наталія Миколаївна Крестовська, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри морського права Національного університету «Одеська морська академія»; *Василь Васильович Лемак*, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, суддя Конституційного Суду України

*Рекомендовано до друку ученою радою
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського
(протокол № 7 від 27 квітня 2023 р.)*

Український конституціоналізм: історія становлення та перспективи розвитку : монографія / за заг. ред. В. Л. Скрипника ; МОН України, Кременчуц. нац. ун-т ім. Михайла Остроградського. – Харків : Право, 2023. – 160 с. – DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669985255>. ISBN 978-966-998-525-5

У колективній монографії представлено наукові дослідження, які стосуються актуальних питань, як-от: писемні пам'ятки як основне джерело відомостей про історичні засади українського конституціоналізму; ідеологія сучасної Конституції України; розвиток конституціоналізму в Україні як невід'ємного елемента сучасної правової культури. Кожному розділу присвоєно міжнародний цифровий ідентифікатор DOI. Автори спільними зусиллями надали можливість розкрити різні аспекти українського конституціоналізму, зокрема відображаючи його сучасні тенденції.

Видання розраховане на здобувачів вищої освіти всіх рівнів, викладачів юридичних спеціальностей, юристів-практиків, широкого загалу громадськості, усіх, хто цікавиться питаннями українського конституціоналізму.

УДК 342(477)(09)

© Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, 2023

© Видавництво «Право», 2023

ISBN 978-966-998-525-5

ЗМІСТ

Вітальне слово декана факультету права, гуманітарних і соціальних наук Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського <i>Поясок Т. Б.</i>	5
Вступне слово редактора монографії <i>Скрипник В. Л.</i>	8
Розділ I. Український конституціоналізм: теорія, історія, практика, становлення в контексті європейської інтеграції	11
<i>Рябовол Л. Т.</i>	
Розділ II. Матеріали про політичні злочини часів Гетьманщини як джерело інформації про рівень правової культури суспільства	31
<i>Лашко Є. Є., Васечко Л. О., Уманська А. О.</i>	
Розділ III. Конституціоналізм як основа побудови правової держави	64
<i>Шаповал В. Д., Таран і. О.</i>	
Розділ IV. Розвиток конституціоналізму в Україні в умовах російської агресії	73
<i>Марцеляк О. В.</i>	
Розділ V. Концептуально-теоретична модель ролі інститутів сім'ї та освіти у запобіганні ювенальній девіації крізь площину вітчизняних писемних пам'яток, у яких зароджувались ідеї конституціоналізму	94
<i>Юзікова Н. С.</i>	
Розділ VI. Утвердження конституціоналізму в Україні як гарантія захисту права власності	119
<i>Француз А. Й., Шевченко А. Є., Григорчук М. В.</i>	

Розділ VII. Право на житло і пряма дія норм конституції	128
<i>Заїка Ю. О., Скрипник В. Л.</i>	
Список використаних джерел	144
Колектив авторів монографії.....	158

Вітальне слово декана факультету права, гуманітарних і соціальних наук Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського

23 грудня 2023 р. у Кременчуцькому національному університеті імені Михайла Остроградського пройшов круглий стіл на тему «Український конституціоналізм: історія становлення та перспективи розвитку», організований кафедрою фундаментальних і галузевих юридичних наук. До зустрічі доєдналися провідні фахівці-правники зі всієї України, здобувачі першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти за спеціальністю 081 «Право».

Круглий стіл був присвячений 350-річчю з дня народження Пилипа Орлика та відбувся в рамках загальнодержавного відзначення пам'ятних дат і ювілеїв на 2022–2023 рр., затвердженого постановою Верховної Ради України № 1982-ІХ від 17 грудня 2021 р. Він об'єднав провідних фахівців у своїх царинах зі всієї країни, а також зарубіжжя для того, щоб розглянути це питання якомога більш широко й у різних його аспектах – історичному та правовому.

Історія українського конституціоналізму в часовому вимірі нараховує багато століть. Витоки його сягають таких відомих науковому світові пам'яток вітчизняної правової культури, як «Руська правда», Литовські статuti, документи Речі Посполитої, акти козацької держави Гетьманщини тощо.

Будучи невід'ємною складовою історії національного державотворення, історія українських конституцій (політико-правові умови підготовки проєктів конституцій, їхнє затвердження, дія й інше) значною мірою ввібрала в себе весь трагізм багатовікової боротьби українського народу за свою національну державність.

Цікавий факт щодо того, чому, власне, саме кафедрою фундаментальних і галузевих юридичних наук нашого закладу вищої освіти було зініційовано круглий стіл до 350-річчя з дня народження Пилипа Орлика. Університет носить ім'я видатного математика, механіка та фізика, уродженця історичної Кременчуччини Михайла Остроградського (народився в колишньому Кобеляцькому повіті), водночас на цих землях існує сучасне село Орлик, назване на честь Пилипа Орлика, яким колись володіла його дружина Ганна Герцик (донька полтавського полковника й генерального осавула Павла Герцика). Вона вела листування з німецькими князями, польськими магнатами та шведськими королями, намагаючись допомагати у справах своєму чоловікові. У селі навіть установлено пам'ятний камінь із дошкою: «Творцю першої в світі демократичної конституції гетьману Пилипу Орлику, ім'ям якого названо село». Це підкреслює тяглість історичної пам'яті мешканців Кременчуччини, а також глибоку пошану та вдячність як до особи самого гетьмана, так і до його справи.

Ми вже більше року живемо у стані війни. Її називають по-різному, але це стан війни, і за рік уже є деякі напрацювання, окремі висновки, певні оцінки сучасності. Повномасштабне російське воєнне вторгнення в Україну, що почалося 24 лютого 2022 р., не є продовженням початого у 2014-му, а має глибше коріння, бо сягає доби Козаччини, зокрема часів Мазепи й Орлика.

Багато трагічних сторінок витримав український народ на своєму шляху до власної державності, за право самим організувати владу, орієнтуючись на кращі європейські зразки, а в дечому навіть випереджаючи їх. На нашу думку, такий круглий стіл став свідченням нашої української єдності, незламності та відкритості.

На превеликий жаль, не всі учасники змогли приєднатися до цього заходу у зв'язку з відключенням світла й іншими об'єктивними причинами. Утім, проведений круглий стіл став тільки першим кроком у напрямку плідної співпраці науковців щодо наукового обґрунтування концепції сучасного конституціоналізму, а також прогнозування векторів конституційного розвитку України.

За результатами круглого столу вашій увазі пропонується колективна монографія, до написання якої доєдналися не тільки учасники круглого столу, а й інші фахівці в галузі права. Вона буде цікава для

науковців, практиків, викладачів і студентів, усіх, хто цікавиться українським конституціоналізмом.

З повагою
ПОЯСОК Тамара Борисівна,
декан факультету права, гуманітарних і соціальних наук,
доктор педагогічних наук, професор,
академік Української академії акмеології

Вступне слово редактора монографії

Колективна монографія пропонує вашій увазі сім наукових студій, які стосуються різноманітних питань: писемні пам'ятки як основне джерело відомостей про історичні засади українського конституціоналізму; ідеологія сучасної Конституції України; розвиток конституціоналізму в Україні як невід'ємного елемента сучасної правової культури. Ми намагалися представити широке розмаїття тем і напрямів досліджень, відображаючи сучасні тенденції в українському конституціоналізмі. Логіка побудови структури монографії передбачає перехід від історичних передумов розвитку українського конституціоналізму до утвердження та дії конституційних принципів у сучасній державі.

У розділі Л. Т. Рябовол визначено сутність конституціоналізму, періоди розвитку українського конституціоналізму й особливості становлення національного конституціоналізму на сучасному етапі. Вітчизняний конституціоналізм пройшов складний, тривалий і суперечливий шлях свого розвитку, що охоплює «козацький», «колоніальний» і власне «національний» періоди. Зокрема, на сучасному етапі суттєвим чинником становлення національного конституціоналізму є інтеграція України в європейський і світовий простір.

Автори наступного підрозділу, Є. Є. Лашко, Л. О. Васечко й А. О. Уманська, представили дослідження матеріалів про політичні злочини часів Гетьманщини як джерело інформації про рівень правової культури суспільства. Варто відзначити не тільки повне засвоєння українським населенням ідей щодо своїх прав і вольностей, а й дії щодо їх відстоювання, як-от публічне оголошення чи навіть збройна боротьба, про що свідчать численні показання, які містяться у справах політичного судочинства.

У розділі В. Д. Шаповала й І. О. Таран визначено проблеми великого теоретичного та практичного значення, а саме проблеми конституціоналізму, розкриття поняття «конституціоналізм», як основи побудови правової держави, що на сьогодні перебуває в перехідному стані, у той час коли суттєво змінюються суспільно-політичні координати державно-правового розвитку, а також значення Конституції Пилипа Орлика 1710 р. у становленні українського конституціоналізму.

О. В. Марцеляк констатує, що війна з Росією викликала загрози не тільки незалежності, суверенітету і територіальній цілісності України, а й загалом засадам вітчизняного конституціоналізму. Тому українське суспільство й українська держава повинні адекватно реагувати на ці загрози та виробити ефективний механізм їх фактичної нівелізації. Для досягнення цієї мети мають бути задіяні всі можливості держави та суспільства – політичні, економічні, соціальні, зовнішньополітичні, правові, наукові, культурні, духовні. Зокрема, наука конституційного права повинна комплексно проаналізувати стан реалізації Конституції України в умовах воєнної агресії, дотримання прав людини, ефективність функціонування механізму публічної влади та запропонувати на основі цього швидкі й ефективні шляхи вирішення викликів війни в цих сферах.

У розділі Н. С. Юзікової приділено увагу ролі інститутів суспільства у формуванні прийнятних умов для соціалізації дитини та реакції на протиправну поведінку частини неповнолітніх. Дослідниця дотримується підходу, відповідно до якого ставлення держави і суспільства до розвитку дитини та до неприйнятної, у тому числі злочинної, поведінки частини неповнолітніх спирається на історичні пам'ятки минулих століть, у яких формувались ідеї конституціоналізму.

А. Й. Француз, А. Є. Шевченко й М. В. Григорчук здійснили вибірковий юридичний аналіз вітчизняних і зарубіжних нормативно-правових актів щодо відновлення порушеного права власності, а також відшкодування потерпілим вартості втраченого, знищеного чи зруйнованого майна (нерухомості). Дослідження показало, що ступінь трактування складових, які формують поняття «конституціоналізм», зазнав значного коригування з огляду на російську воєнну агресію проти України.

На думку Ю. О. Заїки та В. Л. Скрипника, здійснення конституційного права на житло в умовах воєнного стану й загального занепаду

економіки можливе тільки еволюційним шляхом з урахуванням нагальних потреб громадян і можливостей держави забезпечити їх якісним житлом. Зважаючи на гострий дефіцит житла у зв'язку з руйнуванням житлового фонду та процесами масової міграції і спираючись на світовий післявоєнний досвід, житлова політика повинна бути побудована з урахуванням сьогоденного абсолютного дефіциту житла на засадах послідовності та правонаступництва.

Висловлюємо щиро подяку вельмишановним рецензентам – докторам юридичних наук, професорам Н. М. Крестовській і В. В. Лемаку – за конструктивну критику, слушні зауваження та поради, які було враховано в підготовці колективної монографії.

Сподіваємося, що в монографії кожний знайде для себе цікаву й корисну інформацію. І, звичайно, ми вітаємо будь-які пропозиції щодо подальшої плідної співпраці науковців задля створення своєрідного постійно діючого майданчика з обміну думками та досвідом.

З повагою
СКРИПНИК Володимир Леонідович,
завідувач кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук,
доктор юридичних наук, професор

РОЗДІЛ І

УКРАЇНСЬКИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ: ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ, ПРАКТИКА, СТАНОВЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

*Лілія Тарасівна РЯБОВОЛ**

DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669985255.1>

Закономірності конституційного розвитку всіх держав зумовлені глобалізаційними й інтеграційними процесами, які відбуваються в сучасному світі. Наслідком і проявом цього є взаємопроникнення політичних і правових систем різних держав, створення наддержавних і наднаціональних органів, організацій, союзів, посилення впливу міжнародного права, визнання міжнародно-правових документів у сфері прав людини, демократії та забезпечення верховенства права як підґрунтя для формування та розвитку конституціоналізму в усіх цивілізованих державах, так само і в Україні. Нині наша держава утверджується та розвивається як демократична, соціальна, правова, обравши європейський і євроатлантичний вектор, відтак її подальший розвиток вимагає забезпечення відповідності європейським стандартам. Наразі не можна не погодитися з А. Яковлевим у тому, що запровадження ідей конституціоналізму, поряд із демократичним розвитком України, реалізацією намірів євроатлантичної інтеграції, ефективним забезпеченням принципів правової держави, є основою конституційного розвитку України¹.

Значну увагу проблематика національного конституціоналізму привернула до себе у зв'язку з відзначенням 30-ї річниці незалежності

* Авторка розділу – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3558-2103>.

¹ Яковлев А. А. Конституційний процес в Україні: теоретичні і практичні аспекти реалізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2021. С. 5.

України та 25-річниці прийняття Конституції України. Ще більше вона актуалізувалася в умовах повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, коли виникла необхідність захищати загальнолюдські та правові цінності, незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України від негативних наслідків збройної агресії. Як справедливо зазначає А. Матат, нині Україна формує сучасний приклад захисту європейських цінностей, застосовуючи безпосередньо концепцію / принцип «демократія, яка здатна захистити себе», згідно з якою / яким, «держава виправдовує втручання в права особи, зважено оцінюючи межі й наслідки передбачених заходів із метою дотримання рівноваги між вимогами захисту демократичного суспільства і вимогами охорони прав особи (рішення Конституційного Суду України від 16.07.2019 №9-п/2019)»¹.

Маємо погодитися з В. Базовим у тому, що питання конституціоналізму загалом і конституціоналізму як елемента національної правової культури зокрема є одним із пріоритетних напрямів наукових досліджень і має суттєве практичне значення². Питання сучасних викликів і пріоритетів розвитку вітчизняного конституціоналізму розробляли співробітники Інституту законодавства Верховної Ради України³, зокрема розкривши питання взаємодії демократії та конституціоналізму (А. Кондратова), економічної парадигми українського конституціоналізму (О. Клименко) тощо. Виклики для українського конституціоналізму проаналізували на XV-х «Тодиківських читаннях», де, зокрема, розглянули конституційно-правову еволюцію, засади сучасного конституціоналізму, місце прав людини в конституційному дизайні, його особливості в умовах воєнного стану⁴.

¹ Матат А. В. Український конституціоналізм та європейські цінності: час переосмислення? *Український конституціоналізм: виклики, народжені свободою* : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. (23 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Права людини, 2022. С. 62.

² Базов В. П. Конституціоналізм як елемент національної правової культури. *Здобутки та перспективи розвитку конституціоналізму в Україні. До 30-ї річниці Незалежності України* / Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ : Людмила, 2021. С. 20, 21.

³ Здобутки та перспективи розвитку конституціоналізму в Україні. До 30-ї річниці Незалежності України / Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ : Людмила, 2021. 259 с.

⁴ Український конституціоналізм: виклики, народжені свободою : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. (23 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Права людини, 2022. 188 с.

Значний внесок у розробку проблематики конституціоналізму загалом і вітчизняного конституціоналізму зокрема зробили Ю. Барабаш, М. Козюбра, В. Колісник, О. Марцеляк, В. Мусіяка, В. Речицький, М. Савчин, О. Скрипнюк, Д. Терлецький, Ю. Тодика, В. Федоренко, О. Фрицький, В. Шаповал, Ю. Шемшученко, Л. Юзьков та інші. У зв'язку зі своєю актуальністю проблематика українського конституціоналізму продовжує притягувати інтерес дослідників, потребує подальшої наукової розробки й обґрунтування ефективних шляхів вирішення нагальних практичних питань у цій сфері.

Мета дослідження – визначити сутність конституціоналізму, періоди розвитку українського конституціоналізму й особливості становлення національного конституціоналізму на сучасному етапі.

Конституціоналізм як наукова категорія: деякі актуальні підходи. Передусім зазначимо, що конституціоналізм – особлива наукова категорія, яка постала як нова наукова парадигма, сформована в контексті сучасних методологічних перетворень у юридичній науці. Нині вона «претендує на домінуюче положення серед інших парадигм вітчизняної юриспруденції», вважають Д. Белов і Я. Якимович¹. Як абсолютна цінність конституційного рівня, яка відображає історію, теорію та практику конституційного будівництва, конституціоналізм є доктринальною основою, фундаментом як самої конституції, так і науки конституційного права, основою всієї сучасної конституційно-правової проблематики, зазначає М. Козюбра². П. Стецюк також наголошує, що конституціоналізм – політико-правова категорія і доктринальне вчення, певна система знань про фундаментальні політико-правові процеси демократії, їхню сутність, форми вираження, способи реалізації тощо; політико-правова ідеологія й інтелектуальні узагальнення, сформовані на певному етапі історичного розвитку; суспільно-політичний рух, спрямований на реалізацію відповідних ідей, а також державне управління в широкому розумінні (управління державними справами), безпосередньо обмежене змістом конституції³.

¹ Белов Д., Якимович Я. Конституціоналізм як теоретико-правова категорія: окремі аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2013. Вип. 23, ч. 1, т. 1. С. 164.

² Козюбра М. І. Конституційне право як транснаціональна наука. *Конституція і конституційні зміни в Україні* : зб., присвяч. пам'яті В. Мусіяки / Центр Разумкова ; відп. ред. А. Рачок, Ю. Якименко ; упоряд. П. Стецюк. Київ : Заповіт, 2020. С. 59–60.

³ Стецюк П. Конституціоналізм Л. Юзькова (спроба системного аналізу). *Проблеми сучасного українського конституціоналізму* : зб. наук. пр. : На пошану першого

Конституціоналізм – публічно-правова система конституційної організації сучасного суспільства на основі права, демократії й утвердження конституційно-правової свободи людини, змістом якої є конституція та конституційне законодавство, конституційні правовідносини, конституційна правосвідомість, конституційний правопорядок, функціонування цієї системи спрямоване на обмеження (самообмеження) публічної влади на користь громадянського суспільства, прав і свобод людини (А. Крусян)¹.

Категорія «конституціоналізм» позначає багатоаспектне, складне явище, знаходить свій вияв у різних сферах суспільного життя, є предметом дослідження різних наук – філософії, політології, юриспруденції тощо. При цьому, як правило, йдеться про широке політологічне та вузьке юридичне розуміння цього феномену. Н. Стецюк узагальнила відповідні наукові напрацювання та встановила таке. З позицій політології конституціоналізм розглядають як: ідейно-політичну доктрину; ідейно-політичний рух; державно-правову практику. В юридичному, вужчому, розумінні конституціоналізм вивчають як: вчення про конституцію як основний закон, що унормовує взаємовідносини держави та суспільства; різновид державного правління, обмеженого конституцією; політичну систему, управління в якій здійснюється конституційними методами. Загалом конституціоналізм розуміють як: особливу систему знань про фундаментальні політико-правові процеси демократії, їхню сутність, форми вираження, методи та міру реалізації; універсальний принцип організації суспільного й державного життя, відповідними оціночними критеріями якого є: поділ влади, права людини, конституційний контроль, верховенство права².

З урахуванням напрацювань зарубіжної юридичної науки вітчизняні вчені все частіше вивчають конституціоналізм з огляду на його

Голови Конституційного Суду України, проф. Леоніда Юзькова / Конституц. Суд України ; Акад. прав. наук України ; заг. ред.: А. Стрижак, В. Тацій ; упоряд.: В. Бринцев, В. Кампо, П. Стецюк. Київ, 2008. С. 60.

¹ Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм в умовах воєнного стану. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2022. №3 (21). С. 15. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3\(21\)-12-22](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3(21)-12-22).

² Стецюк Н. В. Конституціоналізм в українській політичній та правовій думці (середина XIX ст. – кінець 80-х років XX ст.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2003. С. 4.